

על המהדורה החדשה של שו"ת התשב"ץ*

'מכון ירושלים' שנוסד על ידי הרב יוסף בוקסבוים ז"ל לפני כארבעים שנה, שם לו למטרה להוציא לאור את יצירותיהם של חכמי ישראל ראשונים ואחרונים במהדורות חדשות ומתוקנות, מלוות בהערות נוסח ובהערות ענייניות, מבואות ומפתחות. עד כה ראו אור מטעם מכון זה עשרות מהדורות של ספרי תשובות וספרים תורניים אחרים. במסגרת מפעל תשובות הקדמונים מארצות המזרח ומספרד הוכנה על ידי חוקרי מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים, הפועל בשיתוף פעולה הדוק עם מכון ירושלים, מהדורה חדשה של ספר התשב"ץ לרבי שמעון בן צמח דוראן (הרשב"ץ). ראשית פעילותו של הרשב"ץ היתה באי מיורקה, שהיתה באותה עת בשליטת הכתר הארגוני; הרשב"ץ נולד שם בשנת קכ"א (1361), ונפטר בשנת ר"ד (1444) באלג'יר, אחרי שבעת גזירות קנ"א (1391) שפרצו בספרד ובנותיה נטל את מקל הנדודים ומצא מנוח לכף רגלו באלג'יר, ותוך זמן קצר נמנה שם עם ראשי החכמים, שרבים מהם היו כמוהו פליטי גזירות קנ"א. על הרשב"ץ, שנודע כאיש הלכה מובהק ואיש הגות, שהתעניין גם ברפואה ובמדעים ואף שלח ידו במלאכת השיר, כבר נכתב רבות¹. אין ספק שעיקר פעילותו היה בתחום ההלכה, ובמשך השנים הפך למורה הדור בצפון אפריקה, והותיר אחריו יבול רב של תשובות שהשיב לשואליו בשבתו כראש הדיינים באלג'יר. בחייו כבר הכין להעתקה ולהפצה את רוב תשובותיו בשלושה חלקים, והן נשתמרו בכתבי-יד שונים, ואף ראו אור בשתי מהדורות דפוס, כפי שמפורט במבואו של העורך בראש הכרך הראשון: המהדורה הראשונה נדפסה באמשטרדם תצ"ח, והשנייה בלמברג תרנ"א. לתשובות הרשב"ץ צירף המוציא לאור של המהדורה הראשונה, ר' מאיר קרשקש, חלק נוסף, שאותו הוא כינה 'חוט המשולש', שכלל תשובות של שלושה מצאצאיו של הרשב"ץ, מגדולי

* ספר התשב"ץ, תשובות רבנו שמעון בר צמח דוראן זצ"ל. יוצא לאור מחדש ע"פ כת"י ודפו"ר עם מבוא, מקורות, הערות ונספחים, בעריכת הרב יואל קטן ואחרים. כרכים א-ד (כרך חמישי בהכנה). מכון שלמה אומן שע"י ישיבת שעלבים, מכון ירושלים, תשנ"ח-תשע"א.

1 על תשובותיו כמקור לתולדות יהודי צפון אפריקה, ראו: I. Epstein, *The Responsa of Rabbi Simon B. Zemah Duran, as a source of the history of the Jews in North Africa*, Oxford 1930. וראה בהרחבה במבוא לכרך הראשון של שו"ת התשב"ץ.

הרבנים בזמנם: ר' שלמה דוראן²; ר' שלמה צרור, מחכמי אלג'יר במחצית הראשונה של המאה הי"ז; ור' אברהם אבן טואה, הקדום בין שלושתם, אף הוא מחכמי אלג'יר במאה הט"ז³.

לפני כחמש עשרה שנה רחש ליבם של חוקרי מכון שלמה אומן בהנהלתו של הרב יואל קטן דבר טוב: להתחיל בההדרה מחודשת של ספר התשב"ץ על כל חלקיו, תוך תיקון הנוסח המקובל (מהדורת למברג וצילומיה) על-פי הדפוס הראשון ועל פי כתבי היד השונים ששרדו. שלושת החלקים הראשונים של המהדורה החדשה יצאו לאור בין השנים תשנ"ח-תשס"ז. לכל כרך נוספו על ידי המהדירים נספחים שונים בעקבות תשובות בעלות עניין מיוחד, שעיקרם דיונים הלכתיים מקיפים וגם הערות קצרות. בין היתר: בחלק הראשון נמצא תיאור מקיף של פרשת "הגט מפאנו" משנת קנ"ט (1399), שהדיון בענייני מופיע בסימן הראשון הארוך-במיוחד של הכרך הראשון ולו מקבילות גם בספרים אחרים, וכן הערות בענייני תכונה מאת הרב זלמן קורן ו"קונטרס חשבונות התשב"ץ" מאת ד"ר דוד גרבר וד"ר בועז צבאן, הנוגעים לכמה תשובות בספר העוסקות בשאלות חשבוניות הקשורות לענייני הלכה שונים; בחלק השני נמצא סי' רצא העוסק בדיני חלה ועליו פירוש 'לחם שלמה' לר' שלמה זלמן בן זאב ליב רא"ם, וקונטרס בענין הסימנים סח-סט: "מו"מ בין רבנו לרבי מיימון נג'אר"; ובחלק השלישי קונטרס ארוך מאת אב ביה"ד טבריה-צפת הרב אוריאל לביא שליט"א בענין סי' פח: "בירור שיטת רבנו הרשב"ץ מתי תולים את הוולד בנכרי כדי להכשירו", שאלה סבוכה הדנה באפשרות התרת ממזרים, שיש לה השלכות אקטואליות; סי' קכג "חישוב תאריך שאלת הגשמים בחו"ל", וסי' רטו-רטז "ביאורי הרשב"ץ בסוגיית נולד קודם חצות", המשך של הקונטרס בענייני תכונה הנ"ל, שנדפס בסוף החלק הראשון של שו"ת התשב"ץ.

לאחרונה ראה אור במסגרת מהדורה זו גם החלק הרביעי, הכולל את 'חוט המשולש' - תשובות של צאצאי הרשב"ץ הנזכרים לעיל. כחלק נוסף הובא במהדורה זו 'ספר נפך', שאלות ותשובות לרבנו אברהם אבן טואה הנזכר לעיל, אחד משלושת מחברי 'חוט המשולש'. אלו הן ק"ן תשובות שמתפרסמות פה לראשונה על-פי כתב-ידו של המחבר, שהוהדרו ע"י הרב אהרן בניסטי, ונערכו בידי הרב שמעון שלמה גולדשמידט והרב יואל קטן.

במשך השנים פורסמו ע"י חוקרי המכון, בהם בעיקר הרב אברהם גולדמינץ, תשובות נוספות משל הרשב"ץ ותלמידיו מכתבי יד בכתב העת 'מוריה' ובקבצים אחרים; תשובות אלו ועוד עשרות רבות של תשובות הרשב"ץ, צאצאיו ותלמידיו

2 לא ברור מיהו חכם זה, האם יש לזהותו עם ר' שלמה בן צמח דוראן מחכמי אלג'יר בסוף המאה הט"ז - או עם חכם אחר מאלג'יר מאותו דור הנושא שם זה; והנראה כדעה הראשונה.

3 אודותם ראו: מ' וינשטיין, קהילת אלג'יר וחכמיה במאות הט"ז והי"ז. תולדות מחברי ה"חוט המשולש", בר-אילן, יד-טו (תשל"ז), עמ' 159-139. [נראה במבוא לכרך הנוסף שיצא לאור בקרוב].

עומדות לצאת לאור בכרך החמישי, הנוסף, שעתידי לראות אור בקרוב, עם השלמות ומפתחות מפורטים לחמשת כרכי שו"ת התשב"ץ השלם.

אין ספק: מהדורה זו היא תורה מפוארה בכלי מפואר, וצריכה לשמש כמודל לההדרת קובצי תשובות של קדמונים, תוך השוואת נוסח הדפוסים לנוסח ששרד בכתבי יד, הצבת מסגרת של הערות ענייניות, הפניות, מראי מקום, מבואות ונספחים, בלי להוסיף חומר שאינו דרוש למעיין בספר - ובלי לגרוע ממנו את הדרוש לו. המבוא שבראש הכרך הראשון כולל את תולדותיו של המשיב, ויש מקום להרחיב עוד בכך, לאור חידושים העולים מן המחקר המודרני; בהקדמת הכרך הרביעי מוזכר שבראש הכרך החמישי יבוא מבוא מקיף שישלים את האמור בכרך הראשון, ובו בוודאי יתוקן גם עניין זה. לדעתי היה מקום להרחיב יותר ולדון במשמעות ההיסטורית של התשובות, כי נראה שלא כל החומר ההיסטורי נידלה מבין שורות התשובות שבספר, ומקום השאיר העורך להשלים עוד את הדברים. חשובה היא הסקירה הביבליוגרפית המופיעה במבוא לכרך הראשון, תיאור כתיבה ומהדורות הדפוס של התשובות, כולל המידע בדבר הסיבוכים שאירעו בשעת ההדפסה הראשונה, וגרמו לעובדה המוזרה שקיימים שערים שונים לאותה מהדורה. כאמור - הנספחים בסופם של כרכי הספר יש בהם תרומה חשובה להבנת עניינים מיוחדים העולים מן התשובות, ותועלת הלכתית חשובה בנושאים בהם הם עוסקים.

יישר כוחם של כל העושים במלאכה; הציפייה גדולה להשלמת מהדורה מיוחדת זו עם צאתו לאור של הכרך החמישי - שו"ת התשב"ץ מכתב יד'.

באמת אמרו אבות העולם, ליבן של ראשונים כפתחו של אולם. כי כגבוה שמים מארץ, כן גבהו דרכי התורה מדרכי החקירה. כי החוקר האנושי כחופר בורות למצוא מים אשר בארץ מתחת, והמעין התורני - כשואב מן המעיין מלוא כף נחת... אבל מאחר שדורנו נסע וגלה, וגלינו גולה אחר גולה, כהתה עינינו ונס לחינו וטבענו ביוון מצולה... אין כהה לשבר זה זולתי השקידה על חיבורי הראשונים, להציב לנו מהם ציונים, אולי בזה תעלה לנו ארוכה, לצאת מתוך ההפכה, בהיות דבריהם נר לרגלינו, ואור לנתיבותינו. מעתה מה נעשה יקר וגדולה, ליחידי סגולה, אשר מקרוב התעוררו לגלות עמוקות מיני חושך, ולהוציא לאור תעלומה, ספרי הראשונים בעלי החכמה. הלא נישא יתרם, ואין סוף למתן שכרם...

(מתוך הסכמת ר' ישעיה באסאן להדפסת שו"ת התשב"ץ,

מהד' מכוון ירושלים ושלמה אומן כרך א עמ' 71-70)